

СТРУКТУРУВАННЯ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

О.О.Ярошинська

Анотація. У статті на засадах просторово-предметного та соціально-суб'єктного структурування виокремлено структуру освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи; визначено динамічні компоненти середовища: соціально-культурний, навчально-виховний та інформаційно-комунікаційний.

Ключові слова: професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи, освітнє середовище, структура, компоненти.

Аннотация. В статье на основе пространственно-предметного и социально-субъектного структурирования представлена структура образовательной среды профессиональной подготовки будущих учителей начальной школы; определены динамические компоненты среды: социально-культурный, учебно-воспитательный и информационно-коммуникационный.

Ключевые слова: профессиональная подготовка будущих учителей начальной школы, образовательная среда, структура, компоненты.

Annotation. On the base of space objective and social subjective structuring the structure of the educational environment of professional training of the primary school teachers is singled out. The dynamic components of the environment: social and cultural, educational, informational and communicational are defined.

Keywords: professional training of the primary school teachers, educational environment, structure, components.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасній освітній практиці досить чітко простежується суперечність між вимогами до освітнього середовища професійної підготовки майбутніх фахівців та реальним станом цього середовища й оцінюванням його суб'єктами освітньої взаємодії. Оскільки освітнє середовище професійної підготовки майбутнього вчителя формується як відкрита система, яка акумулює в собі цілеспрямовано створювані в освітньому просторі навчального закладу взаємодії між усіма його суб'єктами, нагальним є розв'язання питання виокремлення основних компонентів структури середовища й визначення ролі суб'єктів у їхньому створенні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання створення освітнього середовища та функціонування його компонентів займалися вітчизняні та зарубіжні науковці, такі як: А.Артюхіна, Н.Гонтаровська, Г.Ковальов, Т.Менг, А.Мудрик, Л.Новікова, О.Лінник, Л.Панченко, І.Палашова, К.Приходченко, С.Тарасов, В.Ясвін та ін.

Освітнє середовище професійної підготовки майбутніх учителів у нашому дослідженні також визначено системним об'єктом педагогічного проектування, що передбачає виокремлення його структурних елементів, зв'язків, системоутворювальних факторів. Тому **метою нашої статті** є визначення засад структурування та обґрунтування структури освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз педагогічної літератури доводить, що не існує чітко визначених структурних компонентів освітнього середовища вищого навчального закладу та професійної підготовки майбутніх учителів.

Так, А.Мудрик запропонував ієрархічну систему освітнього середовища, побудовану за класифікацією факторів впливу на особистість і соціальну групу: макросередовище – освітній простір (країна, суспільство, етнос), мезосередовище – цілісне освітнє середовище (регіон, місто, село), мікросередовище – освітнє середовище (сім'я, школа та ін.) [7]. У даній класифікації обмежується використання поняття освітнього простору на локальному рівні (дитячий садок, школа, вищий навчальний заклад), тому що роль носія культури, моралі, цінностей, традицій, тобто всього духовного змісту освіти залишає лише за макросередовищем (країна, суспільство, держава), тим самим нівелюючи духовність та ціннісний зміст діяльності навчальних закладів.

Т.Менг виділяє макро й мікро рівні опису освітнього середовища. Перший орієнтує нас на визначення конкретної структури освітнього середовища, яке в рамках соціологічного підходу може бути представлене як простір відносин освітніх груп, другий – як комунікативна раціоналізація життєдіяльності цих груп [6, с. 42]. Насамперед, для нас це означає, що в якості суб'єктів освітнього

середовища можуть розглядатися: колектив, група, суспільство в аспекті їхньої взаємодії з довколишнім світом, в аспекті формування готовності майбутнього вчителя початкових класів до професійної діяльності.

Погляди щодо макро-, мікро- та інших рівнів опису середовища широко представлені в психолого-педагогічній літературі.

Л. Панченко проводить пряму аналогію з класифікацією рівнів середовища, запропоновану А. Мудриком. Дослідниця пропонує проводити дослідження педагогічного потенціалу середовища на трьох рівнях, які визначаються об'єктом вивчення: макрорівні, що дозволяє розкрити найбільш загальні сутнісні педагогічні характеристики середовища загалом (країни, регіону, багатомільйонного міста), що впливають і позитивно, і негативно на формування особистості, і тенденції їхнього розвитку в майбутньому; мікрорівні, що дає можливість з великою точністю встановити реальні й перспективні педагогічні можливості конкретного мікросередовища (невеликого міста, селища, мікрорайону, вулиці, ВНЗ) й визначити оптимальні шляхи його педагогізації; особистісно орієнтовані рівні, на яких виявляються значущі для конкретної особистості чинники, які справляють і позитивний, і негативний вплив, і, відповідно, можливості посилення або ослаблення їхньої дії [9, с.67]. Крім того, автор поєднує рівні та чинники середовища залежно від масштабу середовища і від активності й опосередкованого впливу відповідного чинника на особистість [9, с. 54].

Т. Склярлова, досліджуючи навчально-виховне середовище вищої освіти, доводить, що воно складається з внутрішнього й зовнішнього середовища установи й може розглядатися за аналогією з попередніми дослідженнями в мікро-, мезо-, макро- й екзорівні вузівської екосистеми, де мікрорівень включає типи ролей, діяльності й міжособистісні взаємодії (студент – студент, студент – викладач). Мезорівень становлять студенти, кафедри, деканати, служби, організації (профспілка, медичний пункт), родичі, знайомі, спеціальні програми на вибір. Макросистема включає зовнішні щодо вишу соціально-економічні, політичні й соціокультурні умови в країні, глобальні процеси. Під екзорівнем дослідниця розуміє ті інститути, до яких студенти можуть не бути залученими безпосередньо, але які можуть опосередковано впливати на них: засоби масової інформації, міністерства загальної й професійної освіти, праці й соціального розвитку [11]. Виділені Т. Скляровою рівні, на наш погляд, різняться насамперед ступенем близькості у взаємодії студента й компонентів середовища.

Виходячи з того, що освітнє середовище є невід'ємною частиною культури, С. Тарасов розглядає її (в широкому сенсі) як соціокультурне середовище, що складається з наступних рівнів: глобального (світові тенденції розвитку культури, економіки, політики, освіти тощо); регіонального (освітня політика, культура, система освіти тощо); локального (освітня установа, найближче оточення індивіда) [12, с. 10].

Освітнє середовище вишу як єдність функціонально взаємопов'язаних компонентів: внутрішніх ресурсів (навчально-методичних, матеріально-технічних, кадрових ресурсів, науково-технологічних, психологічних, фінансових і політики навчального закладу стосовно до освіти) і зовнішніх ресурсів (сформований ринок праці в країні, у регіоні, профіль вишу, наукові дослідження в регіоні) пропонує розглядати дослідниця І. Палашова [8, с. 7].

Деяко іншу класифікацію подає Г. Ковальов [3]. Автор визначає структуру освітнього середовища у вигляді таких підсистем: фізичне оточення, людські фактори, програма навчання. Фізичне оточення складають: архітектура будівлі, ступінь відкритості-закритості конструкцій дизайну, розмір і просторова структура класних та інших приміщень у будівлі, легкість їх просторової трансформації в разі виниклої необхідності, можливість і діапазон просторових переміщень у них суб'єктів тощо [3, с. 16].

У педагогічній літературі виокремлюють такі складові середовища: рівні (макро-, мезо-, екзо- та макрорівні; глобальний, регіональний, локальний тощо), сегменти (виховне, інформаційне, індивідуальне середовище; предметно-просторовий і людський сегмент) та інші конструкти й вузлові структури.

Кожна з представлених структур може обиратися за основу залежно від того, наскільки вони зможуть дати чітке ґрунтовне розгортання авторського бачення проектного освітнього середовища.

Аналіз вищезазначених праць також показав, що автори або здійснюють класифікацію освітнього простору, або виділяють типи середовищ в освітньому середовищі, які ми не можемо вважати структурними компонентами освітнього середовища в силу їхньої глобальності й віддаленості від суб'єктів цього середовища.

Деяко інша характеристика компонентного складу освітнього середовища здійснена рядом авторів, праці яких послужили основою наших дій для виокремлення його структури. Поняття «компоненти середовища» передбачає розміщення їх як складових частин, елементів і має різний зміст, якщо ці

складові включені у зазначені підструктури (матеріальна база, підрозділи вузу) або беруть участь у психодідактичній їх організації.

Так, В. Ясвін пропонує такі компоненти освітнього середовища: соціальний, просторово-предметний, психодідактичний [14, с. 175]. С. Тарасов уявляє структуру середовища в такому компонентному складі: просторово-семантичний (архітектурно-естетична організація простору; символічний простір: герб, традиції тощо); змістовно-методичний (змістовна сфера: концепції навчання й виховання; форми і методи організації освіти: уроки, дискусії тощо); комунікативно-організаційний компонент (особливості суб'єктів освітнього середовища; комунікаційна сфера; організаційні умови) [12, с. 15-18].

До педагогічно значущих компонентів середовища університету А. Артюхіна відносить: мотиваційно-ціннісний (характеризує провідні цінності, на які орієнтуються суб'єкти такого освітнього середовища, мотиви їх досягнення й комплекс відповідних можливостей); інформаційно-знаннявий (характеризує як зміст освітнього процесу, так і інформаційний ресурс у середовищі даного вузу, а також можливість вільного доступу до нього); валеологічний (у природоцільному середовищі комплекс можливостей зберегти й примножити здоров'я кожного студента); гуманітарний, тобто звернений до особистості, до прав і інтересів усіх суб'єктів освіти [1, с. 240].

Діяльнісний підхід, на думку Е. Власенко, дає можливість виокремити проєктивні компоненти, у змісті яких відображається прагнення до позитивної трансформації довколишнього світу: а) візуально-інформаційний компонент – передбачає естетично-просторову організацію середовища вищого навчального закладу (використання символіки, настінна інформація, дизайн інтер'єру, озеленення тощо); б) когнітивно-методичний компонент – передбачає творчу реконструкцію освітніх програм, часткову заміну їхнього забезпечення та впровадження (оновлення змісту підручників і посібників, активізація наукової діяльності студентів, самоврядування тощо); в) комунікативно-творчий компонент – репрезентує професійне зростання майбутніх фахівців (врахування фактора соціальної ролі творчості в підготовці майбутніх учителів) [2, с. 75–76].

Структурно-освітнє середовище, на думку О. Шапран та Ю. Шапран [13, с. 109], складається із трьох взаємопов'язаних компонентів: суб'єктно-ресурсного, матеріально-технічного та технологічного, які взаємопов'язані між собою та визначають педагогічні умови їхнього формування. Суб'єктно-ресурсний компонент визначає суб'єктів освітнього середовища (студентів, викладачів) та умови здійснення їхньої суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Матеріально-технічний компонент відповідає за забезпеченість освітнього середовища відповідним стандартним обладнанням. Технологічний компонент визначає нормативні методики та технології досягнення прогнозованих результатів у навчанні.

Оскільки в вузькому сенсі до середовища можна віднести лише безпосереднє найближче оточення індивіда, саме взаємодія з цим оточенням може справляти найбільш сильний вплив на становлення особистості. Таким локальним середовищем професійного становлення нами визначено середовище професійної підготовки фахівця. Адже саме воно створює умови не тільки для розвитку професійної культури майбутнього вчителя початкової школи, але й для гармонізації інтелектуальної та емоційної сфер особистості. Розвиток особистості у вищій освіті залежить від того, вплив яких систем переважає в її індивідуальному досвіді. Умовою успішного розвитку творчої активності є забезпечення відкритої взаємодії, яка може виконувати зовнішнє й внутрішнє регулювання системи психічної організації людини за рахунок постійного обміну енергією та інформацією із різними компонентами середовища.

На нашу думку, структурування освітнього середовища професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи на засадах соціально-суб'єктної організації передбачає виокремлення структурних компонентів, в основі функціонування яких лежить взаємопов'язана цілеспрямована діяльність як викладача, так і студента, тобто основних його суб'єктів, де в процесі проєктування освітнього середовища і викладач, і студенти є рівними партнерами та розвиваються як педагоги. При цьому студенти переймають досвід навчальної, виховної, інформаційно-комунікативної та наукової діяльності, яка виступає моделлю їхньої майбутньої професійної роботи.

У контексті зазначеного, до локального рівня суб'єктної взаємодії віднесено: різноманітні види активної, свідомої діяльності студентів (навчальної, творчої, пізнавальної, соціальної, економічної, екологічної, природоохоронної, наукової, політичної, естетичної, краєзнавчої та ін.); комунікативна діяльність у різних контекстах, суб'єкт-суб'єктні взаємини, міжнаціональне, полікультурне та полісоціальне спілкування; діяльність, яка сприяє здоровому способу життя, фізичній активності та фізичному розвитку, профілактиці шкідливих звичок; реалізація рольового спілкування, свого життєвого сценарію, самореалізація студента в прийнятних для суспільства та культури формах; широкий доступ до різноманітної інформації, створення умов інформаційного комфорту та

інформаційної безпеки студента, можливість здійснення інформаційного обміну за допомогою різних знакових систем; колективне або групове обговорення проблем та конфліктних ситуацій, обмін думками та враженнями, проведення дискусій, диспутів, бесід у неформальній обстановці; просторова та часова мобільність в організації різноманітної діяльності студентів, сприятливий психологічний клімат та позитивна емоційно-психологічна атмосфера в колективі; високий рівень соціально-психологічної культури, розвинута система психологічного супроводу навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі та ін.

Водночас, важливою на локальному рівні є насиченість сенсорними стимулами: дизайн приміщень, естетичність довколишнього природного та соціально-побутового середовища, обладнання та організація предметного простору. Аналіз досліджень щодо структури освітнього середовища переконує, що просторово-предметний компонент є важливою характеристикою освітнього середовища.

Сьогодні просторово-предметне середовище життєдіяльності людини розглядається як цілісна структура внутрішнього та зовнішнього простору. Як зазначає С. Магдаль: «Просторово-предметне середовище – сукупність природних і штучно створених просторів та їхнє предметне наповнення, що знаходяться у постійній взаємодії з людиною. Воно охоплює природні, техногенні, виробничі, екологіко-гігієнічні й соціокультурні елементи» [5, с. 64].

Формування просторово-предметного середовища об'єктів матеріальної і духовної культури, на думку сучасних дослідників, потребує врахування природно-кліматичних і містобудівельних вимог, соціальних, інформаційних, ергономічних, технологічних, естетичних, економічних та інших факторів [5, с. 64]. Зрозуміло, що розв'язання цієї проблеми потребує сукупності всіх необхідних концептів, знань, інформації, матеріальних засобів та способів їхнього використання, що спираються на основи загальнонаукової та спеціальних екологічних, архітектурно-урбаністичної, дизайнерської та інших методологій.

У контексті нашого дослідження ми не будемо акцентувати увагу на питанні проектування просторово-предметного компонента, оскільки вважаємо, що динамічними компонентами освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи є тільки ті, що залежать від діяльності суб'єктів освітнього процесу, а проектування названої складової – це завдання фахівців галузі архітектури та дизайну.

Ми підтримуємо думку А. Артюхіної, що лише педагогічні компоненти середовища вищу забезпечуються злагодженою роботою всього колективу університету й відіграють технологічну роль у забезпеченні когерентних і конгруентних зв'язків між усіма елементами освітнього середовища й з іншими середовищами (освітнім, медичним, науковим, соціокультурним середовищами регіону) [1, с. 240]. Також нам імпонує думка О. Ліннік щодо статичності та динамічності основних компонентів освітнього середовища вищої школи [4].

Дослідження освітнього середовища вищої школи, що різняться за їх індивідуальними й професійно-розвивальними функціями, показало, що лише освітні середовища, які поєднують різноманітність життєвих ситуацій та професійну орієнтованість навчальної та позанавчальної сфер розвитку учасників освітнього процесу, відповідають запитам і цілям сучасної освіти.

Отже, при виокремленні структури освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи ми спирались на просторово-предметне та соціально-суб'єктне структурування. У нашому дослідженні будемо вважати динамічними компонентами освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи тільки ті, що залежать від діяльності суб'єктів освітнього процесу – компоненти, виокремлені на основі соціально-суб'єктного аспекта освітнього середовища. Це – соціально-культурний компонент, навчально-виховний та інформаційно-комунікаційний. Саме вони відіграють ключову роль у підготовці майбутнього вчителя до професійної діяльності, адже охоплюють усі сфери професійної підготовки, визначають важливість суб'єктного ресурсу освітнього середовища та забезпечують його ефективність (рис. 1).

Розгляд множинності середовищ в освітньому закладі, уявлення про сутність їхньої інтерференції і резонансу дозволили науковцям зробити висновок про те, що, існуючи одночасно, взаємно проникаючи й взаємодіючи між собою, середовища за певних умов взаємно збагачують одне одного, через що їхній вплив виявляється більший, ніж проста сума сукупних впливів, що дозволяє представити розглянутий педагогічний феномен – освітнє середовище як явище цілісне [1, с. 17–18]. Це твердження є також ключовим для нашого дослідження. Адже виокремлені компоненти-середовища ми будемо розглядати в якості кластерів.

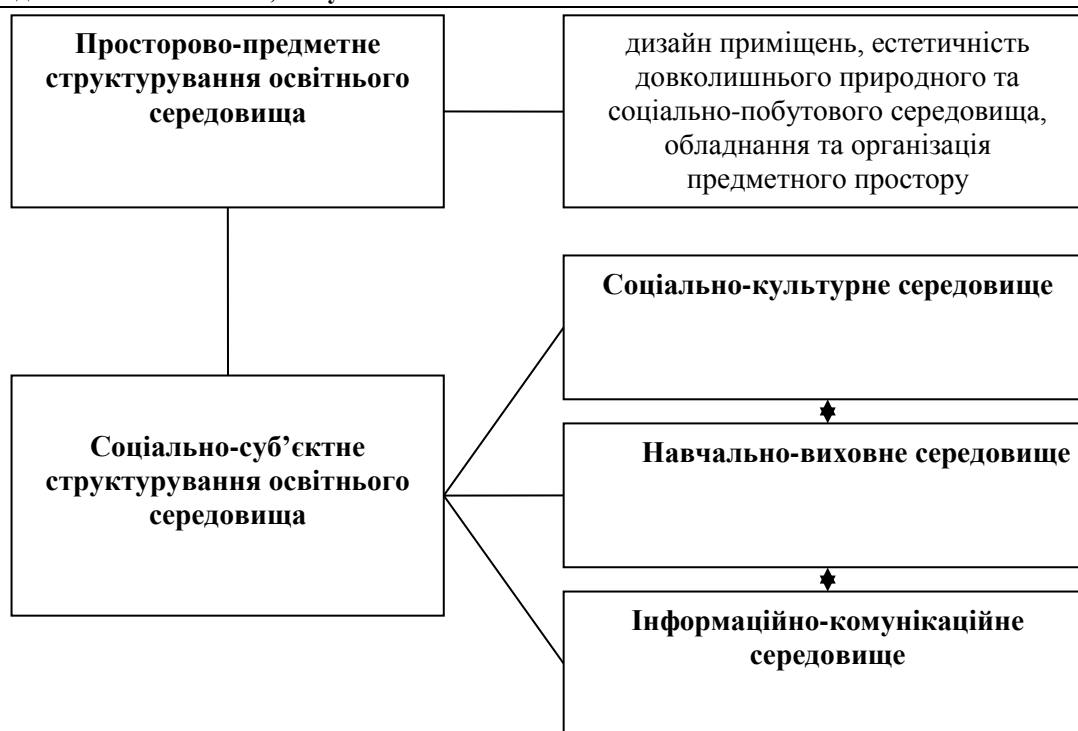

Рис. 1. Структурування освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи

Термін «кластер» (англ. *cluster* – скупчення) сьогодні здобув широке використання в різних науках: фізиці, інформатиці, економіці, музиці та педагогіці. Використовуючи його в дослідженні, ми виходили із загального розуміння цього поняття як об'єднання декількох однорідних елементів, котрі можна розглядати як самостійну одиницю, якій притаманні певні якості.

Наявність безлічі середовищ в освіті, побудова та реалізація їхніх проектів у практиці роботи вищого навчального закладу призводить до того, що дійсному стану освітнього середовища професійної підготовки відповідає в кожному конкретному випадку поєднання їхніх спільних сутнісних характеристик. Представимо короткі характеристики виокремлених нами компонентів.

Соціально-культурний компонент (середовище-кластер) – це сукупність соціальних, культурних, освітніх спеціально організованих умов, що забезпечують гармонійну взаємодію та взаємозбагачення суб'єктів середовища з метою цілісного становлення їхньої моральної свідомості, духовності, соціальної спрямованості та полікультурності.

Якість соціально-культурного середовища може визначатися здатністю цього середовища забезпечувати всім суб'єктам освітнього процесу систему можливостей, пов'язаних із задоволенням їхніх потреб, і трансформацією цих потреб у життєві цінності, що актуалізує процес їхнього особистісного саморозвитку.

Навчально-виховний компонент (середовище-кластер) – це система зв'язків і взаємодій у навчально-виховному процесі вузу, що забезпечують розвивальні можливості освітнього середовища професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи. Це забезпечення передбачає створення умов для максимального розкриття особистісного потенціалу суб'єкта в процесі особистісно-професійного розвитку, набуття професійних компетенцій для забезпечення стійкої позиції в готовності до професійної діяльності в умовах початкової ланки освіти.

Інформаційно-комунікаційний компонент (середовище-кластер) – це системно організована сукупність інформаційного, організаційного, методичного, технічного та програмного забезпечення, що сприяє виникненню й розвитку інформаційно-навчальної взаємодії між суб'єктами середовища з метою професійно-особистісного розвитку майбутнього вчителя початкової школи.

Висновки. Отже, структурування освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи на засадах соціально-суб'єктної організації, виокремлення структурних компонентів, в основі функціонування яких лежить взаємопов'язана цілеспрямована діяльність як викладача, так і студента, передбачає їх подальше ґрунтовне дослідження з метою визначення ролі суб'єктів взаємодії у їхньому створенні.

Література

1. Артюхина А. И. Образовательная среда высшего учебного заведения как педагогический феномен (на материале проектирования образовательной среды медицинского университета): дис. ... доктора пед. наук : 13.00.08 / Артюхина Александра Ивановна. – Волгоград, 2007. – 377 с.
2. Власенко Е. Творча самореалізація майбутнього педагога-музиканта в контексті культурно-освітнього простору вищого педагогічного закладу / Елеонора Власенко / Гармонізація культурно-освітнього простору вищої школи : соціально-педагогічні аспекти : матер. міжнар. наук.-практ. конф (12–13 червня 2014, Мелітополь) / за заг. ред. Молодиченка В. В. – Мелітополь : Видавництво МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. – С. 74–76.
3. Ковалев Г. А. Психическое развитие ребенка и жизненная среда / Г. А. Ковалев // Вопросы психологии. – 1993. – № 1. – С. 13–23.
4. Ліннік О. О. Взаємодія суб'єктів педагогічного процесу в освітньо-професійному середовищі ВНЗ / О. О. Ліннік // Modern problems and ways of their solution in science, transport, production and education' 2012. (SWorld, 18–27 December 2012). – // Режим доступу <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/conference/the-content-of-conferences/archives-of-individual-conferences/december-2012>.
5. Магдаль С. П. Дизайн просторово-предметного середовища в контексті нових технологій і вимог сталого розвитку / С. П. Магдаль // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв: Зб. наук. пр. / За ред. Даниленка В. Я. – Харків : ХДАДМ, – 2011. – № 5. – С. 64–67.
6. Менг Т. В. Педагогические условия построения образовательной среды ВУЗа: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Менг Тамара Вячеславовна. – СПб., 1999. – 170 с.
7. Мудрик А. В. Роль социального окружения в формировании личности подростка / А. В. Мудрик. – М. : Изд-во «Знание», 1997. – 38 с.
8. Палашева И. И. Проектирование образовательной среды высшего учебного заведения : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / И. И. Палашева. – Белгород, 2003. – 22 с.
9. Панченко Л. Ф. Теоретико-методологічні засади розвитку інформаційно-освітнього середовища університету: дис. ... доктора пед наук : 13.00.10 / Панченко Любовь Феліксівна. – Луганськ, 2011. – 508 с.
10. Симоненко В. Д. Технологическая культура и образование : монография / В. Д. Симоненко. – Брянск : Изд-во БГПУ, 2001. – 214 с.
11. Складорова Т. В. Социокультурная среда высшего образования : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. социол. наук / Т. В. Складорова. – Саратов, 1998. – 17 с.
12. Тарасов С. В. Образовательная среда школы: проблемы и подходы на / С. В. Тарасов // Образовательная среда школы: проблемы и перспективы развития : материалы научно-практической конференции. – СПб. : «Образование – Культура», 2001. – С. 9–19.
13. Шапран О. І., Шапран Ю. П. Створення інноваційного освітнього середовища в процесі професійної підготовки майбутнього вчителя / О. І. Шапран, Ю. П. Шапран // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2010. – № 9. – С. 108–110.
14. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. – М. : Смысл, 2001. – 365 с.